

Η ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΩΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Με την ευρύτατη συζήτηση που έχει γίνει τον τελευταίο καιρό γύρω από το πρόβλημα της αναμόρφωσης της ανώτατης παιδείας στην Ελλάδα, έχει γίνει κοινή συνείδηση ότι όλόκληρο το πανεπιστημιακό σύστημα της χώρας νοσεῖ βαθύτατα. Είναι λοιπόν ἴσως σκόπιμο νὰ φωτιστοῦν ὀρισμένες πλευρὲς τοῦ ζητήματος, πὺ ἀπὸ ὅσο γνωρίζω δὲν ἔχουν μέχρι τώρα μελετηθῆ συστηματικά. Πιὸ συγκεκριμένα, εἶναι σημαντικό νὰ διερευνηθῆ ὁ μαζικός χαρακτήρας τῆς ανώτατης παιδείας στὸν τόπο μας, καθὼς καὶ ὁ ρόλος πὺ παίζει, σὰν κοινωνικός μηχανισμός, στὴ συνολικὴ διαδικασία ἀναπαραγωγῆς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας καὶ τῆ δομῆ τῆς πανεπιστημιακῆς ἐξουσίας (πὺ ὁ ὀπισθοδρομικός χαρακτήρας τους ἔχει καταγγελοθῆ ἐπανειλημμένα), ἡ ανώτατη παιδεία στὴν Ελλάδα παρουσιάζει σὰν ἰδεολογικός μηχανισμός ἀναπαραγωγῆς, μιὰ σειρά ἀπὸ *κραυγαλέες ιδιαιτερότητες* πὺ προσδίδουν στὴν ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση μιὰ χαρακτηριστικὴ ἰδιοτυπία ἄγνωστη σὲ ἄλλες χῶρες. Ἔτσι, πρὶν νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸν γενικώτερο ρόλο τῆς ανώτατης παιδείας, εἶναι σκόπιμο νὰ ἐπισημάνουμε τίς πιὸ σημαντικὲς ἀπὸ τίς ἰδιαιτερότητες αὐτὲς μέσω μιᾶς ἀπλῆς ἀντιπαράθεσης διεθνῶν στατιστικῶν στοιχείων. Θὰ ἀναφερθοῦμε μὲ τὴ σειρά στὴν ἐξέλιξη τῶν ποσοστῶν συμμετοχῆς τῆς νεολαίας στὴν ανώτατη παιδεία, στὴν κλαδικὴ κατεύθυνση τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν, στὴν κοινωνικὴ προέλευση τοῦ φοιτητικοῦ σώματος καὶ στὸν τρόπο χρηματοδότησης τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ προσδιορίσουμε εἰδικώτερα τὸ γενικώτερο ρόλο πὺ παίζει ἡ ανώτατη παιδεία στὴ διαδικασία ἀναπαραγωγῆς, καὶ τὸν βαθμὸ ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν πανεπιστημιακῶν φορέων ὡς ἐπιλεκτικῶν μηχανισμῶν.

α) Π ρ ὀ σ β α σ η σ τ ῆ ν ἀ ν ὴ τ α τ η π α ι δ ε ῖ α.

Πρῶτο ζήτημα πὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ πρόσβαση τῆς νεολαίας στὴν ανώτατη παιδεία. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι, σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο τῶν Ἑλλήνων πὺ βρίσκονται σὲ ἡλικία φοίτησης, ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα ψηλός. Παρ' ὅλη τὴ μακρόχρονη ἀνακοπὴ τῆς «ὀμαλῆς» ἐξέλιξης τοῦ κοινωνικο-οἰκονομικοῦ συστήματος πὺ κράτησε μέχρι τὸ τέλος τοῦ ἐμφύλιου πολέμου, ὁ ἀριθμὸς τῶν διπλωματούχων ανώτατης παιδείας ἦταν ἤδη τὸ 1961 ἐξαιρετικὰ μεγάλος.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι
ΠΟΣΟΣΤΟ ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΥΧΩΝ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΟΥ
ΕΝΗΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ (1961)

Σουηδία	4,3 %
Γιουγκοσλαβία	4,3 %
Έλλάς	3,6 %
Γαλλία	3,4 %
Μ. Βρετανία	3,4 %
Βέλγιο	3,3 %
Νορβηγία	2,8 %
Δ. Γερμανία	2,7 %
Ίταλία	2,6 %
Δανία	2,2 %
Αυστρία	1,7 %
Όλλανδία	1,7 %
Ίσπανία	1,4 %

(Πηγή: ΟΟΣΑ: *Projet régional méditerranéen GRECE*,
OCDE, Παρίσι 1965, σελ. 61).

Ταυτόχρονα τὸ ποσοστὸ τῶν φοιτητῶν, ποὺ εἶχε μοιραῖα χαμηλώσει στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ἀρχίζει πάλι νὰ ἀνεβαίνει μὲ ταχύτατους ρυθμούς. Ἀνάμεσα στὸ 1955 καὶ τὸ 1965 ὁ ρυθμὸς τῆς αὔξησης τῶν ποσοστῶν φοίτησης στὰ Πανεπιστήμια εἶναι ὁ ψηλότερος ἀπὸ ὅλες τὶς χῶρες τοῦ ΟΟΣΑ.¹

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ
ΑΥΞΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΣΟΣΤΟΥ ΦΟΙΤΗΣΗΣ ΣΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ

(1955 - 1965)	Βάση 1955 - 100
Έλλάς	260
Γιουγκοσλαβία	260
Νορβηγία	230
Τουρκία	225
Καναδάς	} 200-225
Γαλλία	
Ίσπανία	
Αυστρία	
Πορτογαλία	
Ίταλία	} 100-200
Βέλγιο	
Σουηδία	
Φινλανδία	
Δ. Γερμανία	

(Πηγή: ΟΟΣΑ: *Développement de l'enseignement supérieur 1950 - 1967*.
Rapport analytique, OCDE, Παρίσι 1971, σελ. 84).

Πρέπει να σημειωθεί ότι, στην πραγματικότητα, το ποσοστό των φοιτώντων Έλλήνων είναι ακόμη μεγαλύτερο. "Όλα τα παραπάνω στοιχεία αναφέρονται στους Έλληνες φοιτητές που φοιτούν σε έλληνικά πανεπιστημιακά ιδρύματα. "Αν προσθέσουμε τους Έλληνες φοιτητές του εξωτερικού, που αποτελούν πάνω από το 20% του συνολικού ελληνικού φοιτητικού σώματος, οι τάσεις που διαπιστώνονται γίνονται ακόμα έντονότερες." Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι βρισκόμαστε, στην Ελλάδα, μπροστά σ' ένα φαινόμενο ιδιαίτερα υψηλής πρόσβασης στην ανώτατη παιδεία, γεγονός που, αν ληφθεί υπ' όψη το σχετικά χαμηλό επίπεδο της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία.³

Μια τελευταία παρατήρηση πρέπει να γίνει στο σημείο αυτό. Το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό συμμετοχής στην ανώτατη παιδεία δεν είναι στην Ελλάδα φαινόμενο καινούργιο. "Ήδη στο 19ο αιώνα το ποσοστό των Έλλήνων φοιτητών είναι πολύ υψηλό, και στο 1912 είναι το υψηλότερο της Ευρώπης."⁴ "Αν στο μεσοπόλεμο ή σχετική ποσοστική «υπερανάπτυξη» της πανεπιστημιακής παιδείας εμφανίζεται σχετικά μειωμένη, παραμένει γεγονός ότι η αυξημένη πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία φαίνεται να υπακούει σε παλιές παραδοσιακές καταβολές.

β) Προσανατολισμός των πανεπιστημιακών σπουδών.

Και εδώ βρισκόμαστε μπροστά σε μια κατάσταση έντελως ιδιαίτερη: ή υπεραντιπροσώπευση των νομικών επιστημών και ο μειωμένος σχετικά προσ-

ΠΙΝΑΚΑΣ III - IV

ΠΟΣΟΣΤΟ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ

(σε ποσοστό του συνόλου των φοιτητών)

α) ΣΤΙΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

	1955	1960	1965
Έλλάς	45.5	46.8	44.5
Ίαπωνία	40.8	42.5	42.5
Τουρκία	50.5	41.3	29.8
Ίταλία	33.6	40.9	33.4
Ίσπανία	32.1	28.9	21.8
Πορτογαλία	20.9	23.6	23.5
Γιουγκοσλαβία	22.1	32.4	29.6
Η.Π.Α.	29.4	27.6	28.5
Δ. Γερμανία	26.9	21.6	25.5
Όλλανδία	25.3	24.9	29.0
Έλβετία	22.5	22.6	24.4
Αύστρια	27.0	25.0	25.2
Δανία	25.4	26.1	25.7
Νορβηγία	16.4	11.7	14.3
Καναδάς	11.6	10.5	9.6

β) ΣΤΙΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

	1955	1960	1965
Έλλάς	6.2	7.4	6.5
Η.Π.Α.	8.8	9.5	7.1
Τουρκία	5.7	5.4	7.6
Καναδάς	16.2	13.6	8.8
Βέλγιο	11.3	12.6	10.7
Ίταλία	11.7	11.4	11.1
Σουηδία	15.2	14.4	11.9
Δ. Γερμανία	17.7	16.9	13.5
Ίσπανία	5.4	8.5	18.9
Μ. Βρετανία	15.6	18.5	19.2
Πορτογαλία	20.6	19.5	20.1
Γιουγκοσλαβία	17.8	21.9	23.1

(Πηγή: ΟΟΣΑ: Développement de l'enseignement supérieur 1950 - 1967, σελ. 142 - 144 και 135).

ανατολισμός των Ἑλλήνων φοιτητῶν πρὸς τὶς τεχνικὲς καὶ ἐφαρμοσμένες ἐπιστῆμες εἶναι φαινόμενα γνωστά. Ἴσως ὅμως νὰ εἶναι ἄγνωστος ὁ βαθμὸς τῆς παρέκκλισης τοῦ ἑλληνικοῦ φοιτητικοῦ σώματος ἀπὸ τὶς τάσεις ποὺ παρατηροῦνται σὲ ἄλλες χῶρες, ἀνεξάρτητα μάλιστα ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ τοῦς σύστημα καὶ τὸ βαθμὸ ἀνάπτυξής τους.

Δύο εἶναι τὰ βασικὰ συμπεράσματα ποὺ μποροῦμε νὰ βγάλουμε: Πρῶτο, ὅτι οἱ φοιτητὲς προσανατολίζονται πρὸς τὶς κοινωνικὲς καὶ νομικὲς ἐπιστῆμες σὲ βαθμὸ ἐξαιρετικὰ ὑψηλό, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ συμμετοχὴ τους στὶς τεχνολογικὲς ἐπιστῆμες ἐμφανίζεται σὰν ἐξαιρετικὰ χαμηλή. Καὶ δεύτερο, ὅτι ἡ ἰδιότυπη αὐτὴ σύνθεση τοῦ φοιτητικοῦ σώματος εἶναι ἀμετάλλακτη — δὲν μετεξελίσσεται οὐσιαστικὰ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου. Θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε ὅτι, καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ βρισκόμαστε μπροστὰ στὴν ἐπανάληψη τάσεων ποὺ παρατηροῦνται καὶ πολὺ παλιότερα.⁵

γ) Κοινωνικὴ προέλευση τοῦ φοιτητικοῦ σώματος.

Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ διερεύνηση τῆς ταξικῆς βάσης τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης, ποὺ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἐπιλεκτικὴ κοινωνικὴ λειτουργία τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ στὸ πλαίσιο τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Ἡ ἰδιοτυπία τοῦ ἑλληνικοῦ φοιτητικοῦ σώματος εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐκπληκτικὴ. Παρ' ὅλες τὶς μεθοδολογικὲς καὶ θεωρητικὲς δυσκολίες ποὺ ἐνυπάρχουν σὲ ὁποιαδήποτε ἀπόπειρα διεθνοῦς συγκρίσεως τοῦ βαθμοῦ ἐπιλεκτικότητας τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων, — δυσκολίες ποὺ ὀφείλονται κατὰ κύριο λόγο στὴ σχετικὴ μόνο σύγκριση ἀνάμεσα σὲ κοινωνικὲς κατηγορίες ποὺ ἀνήκουν σὲ διαφορετικοὺς κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς καὶ ποὺ, κατὰ συνέπεια, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ συγκροτοῦν ἐντελῶς διαφορετικὲς κοινωνικὲς ὀντότητες, — δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία ὅτι ἡ κοινωνικὴ σύνθεση τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν παρουσιάζει πολὺ μικρὸ βαθμὸ κοινωνικῆς ἐπιλεκτικότητας. Σχεδὸν 30 % τῶν φοιτητῶν προέρχονται ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο καὶ 10 % ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξη,⁶ ποσοστὰ κατὰ πολὺ ὑψηλότερα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ συναντᾶμε σὲ ἄλλες χῶρες.⁷ Εἶναι γενικώτερα ἐνδιαφέρουσα ἡ σύγκριση τοῦ ποσοστοῦ πρόσβασης στὴν ἀνώτατη παιδεία τῶν νέων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν πιὸ προνομιούχα κοινωνικὴ κατηγορία, μὲ τὸ ἀντίστοιχο ποσοστὸ τῶν νέων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν πιὸ ἀδικημένη. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς δυσκολίες προσδιορισμοῦ τῶν κριτηρίων ποὺ ὀρίζουν τὶς κατηγορίες αὐτές, εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα μιὰ τέτοια σύγκριση, ποὺ στὴν οὐσία μεταφράζει τὸ βαθμὸ ἐπιλεκτικότητας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ καὶ ἀπεικονίζει τὴ διαφοροποίησι τῶν ἀντικειμενικῶν εὐκαιριῶν γιὰ ἐκπαίδευση τῶν διαφόρων κοινωνικῶν στρωμάτων: σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ ΟΟΣΑ, ἡ διαφοροποίησι τῶν εὐκαιριῶν γιὰ ἐκπαίδευση ἀνάμεσα στὴν πιὸ προνομιούχα καὶ τὴν πιὸ ἀδικημένη κοινωνικὴ κατηγορία ἐκφράζεται στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ἀναλογία 1 : 7,7, πράγμα

πὸ σημαίνει πὸς οἱ γόννοι τῶν ἐλεύθερων ἐπαγγελματιῶν ἔχουν 7,7 περισσότερες πιθανότητες νὰ σπουδάσουν ἀπὸ τὰ παιδιά ἀγροτικῆς προέλευσης. Ἡ ἴδια ἀναλογία εἶναι 1:9 στὸ Βέλγιο, 1 : 9,5 στὴ Γιουγκοσλαβία, 1 : 27 στὴν Ἰταλία, 1 : 33 στὴ Γαλλία, 1 : 36 στὴ Δ. Γερμανία, 1 : 57 στὴν Ἰσπανία καὶ 1 : 1,5 στὴν Πορτογαλία.⁸ Εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι ἡ κοινωνικὴ διάκριση σὲ βάρος τῶν κατώτερων στρωμάτων εἶναι στὴν Ἑλλάδα λιγότερο ἀνεπτυγμένη ἀπ' ὅ,τι στίς ἄλλες χῶρες, καὶ ὅτι ὁ βαθμὸς ἐκδημοκρατικοποίησης τῆς ἀνώτατης παιδείας ἐμφανίζεται ὡς ἐξαιρετικὰ προωθημένος.

Ἀκόμα μιὰ φορά πρόκειται γιὰ ἓνα χαρακτηριστικὸ πὸ τὸ ξαναβρίσκουμε σὲ παλιότερες ἐποχές. Ἦδη στὸ 19ο αἰῶνα πολλές μαρτυρίες ὑπογραμμίζουν τὸ «δημοκρατικὸ» χαρακτήρα τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης στὴν Ἑλλάδα, καὶ στὸ μεσοπόλεμο τὰ ἐλληνικὰ Πανεπιστήμια ἐμφανίζονται ὡς τὰ πιὸ «ἀνοικτὰ» σὲ παιδιά ἀπὸ κατώτερες τάξεις ἀπ' ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες.⁹

δ) Ἡ χρηματοδότηση τῆς ἀνώτατης παιδείας.

Πρέπει, τέλος, νὰ τονισθῆ πὸς ἡ ἰδιαίτερη ποσοτικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀνώτατης παιδείας στὴν Ἑλλάδα δὲν ὀφείλεται στὴν κρατικὴ πολιτικὴ. Ἀντίθετα, οἱ δημόσιες δαπάνες γιὰ τὴν παιδεία γενικά, καὶ γιὰ τὴν ἀνώτατη παιδεία εἰδικώτερα, ὡς ποσοστὸ τοῦ Ἐθνικοῦ εἰσοδήματος ὑπῆρξαν, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου, καὶ μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς Ἰσπανίας, οἱ χαμηλότερες στὴν Εὐρώπη.¹⁰ Ὅχι μόνο ἰδιαίτερη μέριμνα δὲν ἐπέδειξε τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος γιὰ τὴν παιδεία, ἀλλὰ τὴν καταδίκασε σὲ πλήρη οἰκονομικὸ μαρασμό. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ δαπάνες σὲ συνάλλαγμα τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνάμεσα στὸ 1949 καὶ στὸ 1962 ξεπερνᾶν κατὰ 250% τὸ σύνολο τῶν κρατικῶν δαπανῶν γιὰ τὴν παιδεία στὴν ἴδια περίοδο.¹¹ Οἱ ὑποτροφίες εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτες καὶ οἱ παροχές στὸ φοιτητικὸ κόσμο περιθωριακές. Ἡ σκανδαλώδης αἰσχροκέρδεια πολλῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν πὸ ἐξανάγκαζαν ἐπίσημα τοὺς φοιτητὲς στὴν ἀγορὰ τῶν βιβλίων τους, εἶναι ἐπίσης γνωστὴ. Γενικά ἡ συμβολὴ τοῦ Κράτους στὴ χρηματοδότηση τῶν ἀνωτάτων σπουδῶν εἶναι μηδαμινή. Εἶναι λοιπὸν ἀναμφίβολο ὅτι τὸ κόστος τῆς ἐκπαίδευσης ἀναλαμβάνεται σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ ἰδιωτικὲς πηγές, πράγμα πὸ σημαίνει πὸς, μὲ δεδομένη τὴν εὐρύτατη συμμετοχὴ λαϊκῆς προελεύσεως φοιτητῶν στὰ Α.Ε.Ι., τὸ μεγάλο μέρος τῆς χρηματοδότησης βαραίνει τοὺς οἰκογενειακοὺς προϋπολογισμοὺς οἰκογενειῶν πὸ εἶναι στὴν πλειοψηφία τους τόσο φτωχές, ὥστε, ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ι. Λαμπίρη - Δημάκη, «ἐν τῷ ὑπαίθρῳ ἢ ἐπιθυμία διὰ μόρφωσιν (ἐμφανίζεται) τόσον ἰσχυρὰ ὥστε νὰ ὑπερισχύη ἐνίοτε τῆς στενῆς οἰκονομικῆς λογικῆς».¹² Τὸ ἴδιο φαινόμενο ὑπογραμμίζεται σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἀνθρωπολογικὲς μελέτες πὸ ἔχουν γίνῃ τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν Ἑλλάδα.¹³ Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ἡ ζήτηση γιὰ ἀνώτατη ἐκπαίδευση εἶναι σὲ ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένη, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ

τεράστια έξοδα που συνεπάγεται, δεδομένης της άνυπαρξίας κάθε κρατικής άρωγής.

* * *

Συνοψίζοντας μπορούμε να ποῦμε πὼς βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ ἀδιαφιλονίκητη «μορφωσιολατρεία» πὸ παίρνει τὴ μορφή μόνιμης καὶ ἐξαιρετικὰ ἔντονης ζήτησης γιὰ ἀνώτατη ἐκπαίδευση. Ζήτησης, πὸ ἐκτείνεται σὲ πλατύτατα κοινωνικὰ στρώματα. Ἡ ἰδιαιτερότητα αὐτὴ ἔχει τεράστια σημασία στὴ διαδικασία τῆς διαμόρφωσης τῆς νεοελληνικῆς κοινωνικῆς δομῆς γιὰ πολλοὺς λόγους. Ὅχι μόνο γιατί, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἡ «μορφωσιολατρεία» αὐτὴ θεμελιώνεται — καὶ ἐπενεργεῖ μὲ τὴ σειρά της— πάνω στὶς συγκεκριμένες μορφές πὸ πῆρε ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Ἀλλ' ἐπίσης, ἐπειδὴ — καὶ αὐτὸ εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικό — ἡ ἀναμφισβήτητη αὐτὴ τάση ἔχει δώσει λαβὴ σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἰδεαλιστικὲς ἐρμηνεῖες πὸ δοξολογοῦν τὴν ἰδιαίτερη, «αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτη» ψυχολογικὴ «οὐσία» τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἑλλήνων, φορτίζοντας μὲ παραμορφωτικὲς ἐθνικιστικὲς προεκτάσεις ὀρισμένα ἀπὸ τὰ πολιτιστικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας πὸ προσφέρονται σὲ εὐκόλες καὶ φορμαλιστικὲς συγκρίσεις μὲ τὸν κλασικὸ Ἑλληνισμό. Ἡ «εὐφυΐα», τὸ «πάθος» γιὰ τὰ γράμματα, ἡ «περιέργεια» τῶν Ἑλλήνων, περιγράφονται συχνὰ μὲ ὁμολογημένες ἢ ἀνομολόγητες ρατσιστικὲς προθέσεις καὶ ἡ ἀντιπαράθεση τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μὲ τοὺς ξένους βαρβάρους σὰν ἰδεολογικὸ σχῆμα, ἐλλοχεύει πάντοτε καὶ μὲ ὀλοένα καινούργιες μορφές.

Ἀκόμα καὶ διανοητὲς τῆς σοβαρότητας τοῦ Κ. Τσάτσου, τοῦ Κ. Δημαρᾶ ἢ τοῦ Δ. Δανιηλίδη¹⁴ ὑποκύπτουν στοὺς πειρασμοὺς τῆς φυλετικῆς ἀταρέσκειας. Ὅμως τὸ ἀληθινὸ ἱστορικὸ πρόβλημα δὲν εἶναι νὰ βρεθῆ ἡ ἰδεαλιστικὴ σύζευξη ἀνάμεσα στὴ νέα καὶ στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ κοινωνία, ἀλλὰ νὰ φωτιστοῦν οἱ κοινωνικὲς προϋποθέσεις πὸ κατέστησαν τὴ σύζευξη αὐτὴ ἱστορικὰ δυνατὴ. Ἡ ὑπερτροφικὴ τάση τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ γράμματα εἶναι γεγονὸς πραγματικὸ πὸ ἀποδεικνύεται στατιστικά, καὶ ἦταν μοιραῖο νὰ γίνῃ ἀντικείμενο λατρείας ἀπὸ ἓνα νέο ἐθνικισμὸ πὸ κατασκεύαζε τὴν ἱστορία του. Τὸ πραγματικὸ κοινωνιολογικὸ ἐρώτημα ἀναφέρεται στὶς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθήκες καὶ διαδικασίες πὸ ὀδήγησαν στὴ σημερινὴ «ὑπερεκπαίδευση».

Τὸ πρόβλημα εἶναι, βέβαια, τεράστιο καὶ δὲν μπορούμε, μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, πὰ νὰ ὑποδείξουμε ὀρισμένες κατευθύνσεις πρὸς τίς ὀποῖες θὰ πρεπε νὰ στραφῆ ἡ προβληματικὴ. Μὲ πολὺ συντομία θὰ θέλαμε νὰ ὑποδείξουμε δύο συντελεστὲς πὸ εἶναι, νομίζουμε, ἐξ ἴσου σημαντικοὶ στὴ διαδικασία τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἰδιαιτερότητας πὸ χαρακτηρίζει τὴν ἐλληνικὴ ἀνώτατη παιδεία: Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ θὰ πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν οἱ σημερινοὶ παράγοντες προσδιορισμοῦ τῆς κοινωνικῆς διαστρωμάτωσης στὸν τόπο μας καὶ τοῦ ρόλου τῆς ἀνώτατης παιδείας στὴν ἀναπαραγωγή τῆς

διαστρωμάτωσης αυτής. Από την άλλη θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψη μια σειρά από ιδεολογικές καταβολές που επηρεάζουν άμεσα τους κοινωνικούς προσανατολισμούς των ατόμων, που επενεργούν, με τη σειρά τους, στις δομές της βάσης.

Οι νέοι προσδιοριστικοί παράγοντες της κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

Το πρώτο ζήτημα που θα έπρεπε να εξετασθῆ αναφέρεται στις επιπτώσεις που έχουν στην ταξική διάρθρωση της χώρας οι ειδικές και περίπλοκες συνθήκες εξάρτησης που τη συνδέουν με τις χώρες του καπιταλιστικού κέντρου. Σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ ἡ ἐξέλιξη τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη μορφή που παίρνει ἡ ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στὰ κυκλώματα τῆς διεθνoῦς ἀγορᾶς. Ἡ ἔνταξη αὐτή, μέσα στὴν γενικώτερη διαδικασία τῆς διεθνοποίησης τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, ἔχει δύο βασικὲς ἐπιπτώσεις στὸν ἐσωτερικὸ κοινωνικὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας.

Πρῶτον, ὀδηγεῖ σὲ μιὰ μόνιμη καὶ αὐξουσα «διαστρέβλωση» τοῦ ἐσωτερικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, που χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἔνταξη τῆς ἐργατικῆς ἐξόδου πρὸς τὶς πόλεις καὶ τὴν ραγδαία αὐξηση τῶν τριτογενῶν καὶ ἀντιπαραγωγικῶν ἀπασχολήσεων. Ἄν ἡ ἐκβιομηχάνιση ἀναπτύσσεται γοργά, ὑπακούει τυφλὰ στὶς ἐπιταγὲς τοῦ παγκόσμιου κεφαλαίου καὶ προκαλεῖ μικρὴ μόνο μετατόπιση ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς δευτερογενεῖς ἀπασχολήσεις, ἐπειδὴ οἱ περισσότερες νέες βιομηχανικὲς μονάδες εἶναι περισσότερο κεφαλαιοβόρες (capital intensive) παρά ἐργασιοβόρες (labour intensive). Ἔτσι ἡ σημαντικώτερη διαρθρωτικὴ μεταβολὴ στὸν ἐνεργὸ πληθυσμὸ εἶναι ἡ συνεχῆς διόγκωση τοῦ τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν.

Δεύτερον, προκαλεῖ μιὰ συνεχῆ μετατόπιση ἐργατικῶν χειρῶν ἀπὸ τὴν περιφέρεια στὸ κέντρο. Ἡ μετατόπιση αὐτή, εἴτε παίρνει τὴ μορφή τῆς μετανάστευσης ἀνειδίκευτων ἐργατῶν πρὸς τὶς ἀνεπτυγμένες βιομηχανικὰ χώρες, εἴτε καὶ μιᾶς ἀπορρόφησης εἰδικευμένων ἐπιστημόνων ἀπὸ τὶς ἴδιες χώρες καὶ πρωταρχικὰ ἀπὸ τὶς Η.Π.Α.¹⁵

Ἔτσι, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴ μετανάστευση ἐργατικῶν χειρῶν πρὸς τὴ Γερμανία, που καὶ αὐτὴ φαίνεται νὰ ἔχει τελείως ἀνακοπή τὰ τελευταῖα χρόνια, ὁ τομέας που ἐμφανίζεται διαρκῶς πιὸ διογκωμένος εἶναι ὁ τομέας τῶν ὑπηρεσιῶν. Ἔτσι ἡ δομικὴ κοινωνικὴ κινητικότητα (mobilité sociale structurelle) που προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς μεταλλαγὲς τῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς βάσης ὠθεῖ, ὀλοένα καὶ περισσότερο, ἄτομα ἀγροτικῆς προέλευσης πρὸς τὴν ἐπαγγελματικὴ καὶ κοινωνικὴ ἔνταξη στὸν τριτογενῆ τομέα, ὅπου τὸ ἐπίπεδο τῆς τυπικῆς ἐκπαίδευσης παίζει πρωταρχικὸ ρόλο γιὰ τὸ ἐπίπεδο καὶ τὶς προοπτικὲς τῆς ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας. Ὅσο περισσότερο διευρύνονται ποσοστικὰ οἱ δυνατότητες ἀπορρόφησης ἐκπαιδευμένων ἀνθρώπων στὶς ὑπηρεσίες, ὅσο ταχύτερα δηλαδὴ πολλαπλασιάζονται οἱ διαθέσιμες «θέσεις» στὸ χῶρο τῶν μὴ παραγωγικῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν, τόσο καὶ

ὀρθολογιστικώτερη γίνεται ἀπὸ ἀτομικὴ ἄποψη ἢ ἐκπαίδευση. Ἡ ἀπορρόφηση ἐγκεφάλων ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἔνταση τῆς διεθνοῦς κινητικότητος τῶν ἐργαζομένων στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, διευρύνει τὴν ἀντικειμενικὴ δυνατότητα κοινωνικῆς κινητικότητος μέσω τῆς ἐκπαίδευσης σὲ σημεῖο πρωτοφανὲς στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι λοιπὸν ἀναμφίβολο πὼς ἡ ἔνταση τῆς ζήτησης γιὰ ἐκπαίδευση, καὶ μάλιστα μὲ ἀντιπαραγωγικὸ προσανατολισμό, σὲ πολλὰς ὑπανάπτυκτες κοινωνίες ἀποτελεῖ, σὲ μεγάλο βαθμό, ἄμεση συνέπεια τῶν νέων μορφῶν ποὺ παίρνει ἡ ἔνταξη τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν στὸ παγκόσμιον καπιταλιστικὸ σύστημα.

Οἱ σύντομες αὐτὲς καὶ γενικώτερες παρατηρήσεις μᾶς βοηθοῦν νὰ τοποθετήσουμε τὸ γενικὸ φαινόμενο μιᾶς ἔντονα ἀντιπαραγωγικῆς ἐκπαιδευτικῆς τάσης σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ὑπανάπτυκτες χῶρες. Εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὅμως, ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ εἶναι ἀνεπαρκής. Ὅπως εἶδαμε, ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἑλληνικὴ ἀνώτατη παιδεία δὲν εἶναι τόσο ὁ καθολικὸς προσανατολισμὸς τῆς αὐτῶν καθεαυτῶν, ἀλλὰ κυρίως οἱ ἐκπληκτικὰ ἔντονα μορφὰς ποὺ παίρνει ὁ προσανατολισμὸς αὐτός. Ἐν ἡ Ἰνδία, ἡ Τουρκία ἢ ἡ Ἀργεντινὴ παρουσιάζουν τὰ σπέρματα μιᾶς παρόμοιας «διαστρέβλωσης» τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐκπαιδευμένου ἀνθρώπινου ὑλικοῦ τους, στὴν Ἑλλάδα ἡ διαδικασία αὐτῆ προηγεῖται τῆς διείσδυσης τῶν ξένων ἱμπεριαλιστικῶν μηχανισμῶν καὶ φαίνεται νὰ ὑπακούει σὲ πολὺ παλιότερους καὶ «σύμφυτους» κοινωνικοὺς καὶ ἰδεολογικοὺς προσδιορισμοὺς.

Οἱ ἱστορικὲς καταβολές

Μὲ βάση τὰ παραπάνω εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖο νὰ ἀνατρέξουμε στὸ παρελθὸν καὶ νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀπομονώσουμε τὶς ἱστορικὲς ρίζες τῆς ἑλληνικῆς μορφωσιολατρίας. Συγκεκριμένα θὰ πρέπει νὰ ἀναλύσουμε τὶς μορφὰς τῆς δομικῆς κινητικότητος τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τοῦ 19ου αἰῶνα, ποὺ προσδιορίζουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τοὺς ἰδεολογικοὺς προσανατολισμοὺς ἐνὸς σημαντικοῦ τμήματος τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη τὰ ἑξῆς: Τὸ ἐξαιρετικὸ στοιχεῖο ποὺ χαρακτηρίζει τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1821 — καὶ ποὺ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὶς περισσότερες ἄλλες χῶρες — εἶναι τὸ ὅτι ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ ἀνεξάρτητου Κράτους ἀναπτύσσονται ἐπὶ 100 σχεδὸν χρόνια μιὰ σειρά ἀπὸ ἑλληνικὲς παροικίες μὲ μεγαλύτερο πληθυσμὸ, ὑψηλότερο ποσοστὸ συγκέντρωσης στὰ ἀστικά κέντρα καὶ ἀπείρως μεγαλύτερη οἰκονομικὴ εὐρωστία ἀπὸ τὴν κοινωνία τοῦ ἐλεύθερου Κράτους. Ἡ ραγδαία ἀνάπτυξη τῶν παροικιῶν ὀφείλεται στὴν εἰδικὴ μορφή ποὺ πῆρε ἡ διείσδυση τοῦ καπιταλισμοῦ στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, διείσδυση ποὺ συνεπέφερε τὴν ταχύτατη διόγκωση τῶν μεταπρατικῶν δραστηριοτήτων ἄμεσα ἢ ἔμμεσα συνδεδεμένων μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κεφαλαίου. Γιὰ μιὰ σειρά ἀπὸ λόγους ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ ἀναλύσουμε ἐδῶ, οἱ διάφορες ἐθνικὲς μειονότητες, καὶ πῶς συγκεκριμένα οἱ Ἕλληνες, ἔπαιξαν πρωτεύοντα

ρόλο στη διαδικασία αυτή. Σε μιὰ πρώτη φάση ή Ρουμανία και ή νότια Ρωσία, και από τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ή Μικρά Ἀσία και ή Αἴγυπτος¹⁷, πρόσφεραν στο ἑλληνικό μεταπρατικό στοιχείο μιὰ πλατεία ζώνη ἀδιάκοπης διεύρυνσης τῶν οἰκονομικῶν του δραστηριοτήτων. Ὁ περίφημος «ἐκπολιτιστικός» ρόλος τῶν Ἑλλήνων σκαπανέων στην Ἀνατολή — πού γέμιζε τίς στῆλες τῶν λαϊκῶν περιοδικῶν — δέν ἀπεικονίζει στην πραγματικότητα παρά τὸ ἄνοιγμα ἑνὸς εὐρύτατου γεωγραφικοῦ χώρου στην καπιταλιστική ἐπέκταση.

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Ἀνατολῆς — πού γίνεται ὀλοένα γοργότερη και φθάνει στο ἀπόγειό της πρὶν ἀπὸ τὸν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο — τροφοδοτεῖται συνεχῶς σὲ ἔμψυχο ὑλικὸ ἀπὸ ἓνα ἀδιάκοπο μεταναστευτικὸ ρεῦμα πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ἑλληνική ὑπαιθρο. Ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Αἴγυπτου και ἓνα σημαντικό μέρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δημιουργήθηκε τὸ 19ο αἰώνα χάρι στο ρεῦμα αὐτό. Ἀκόμα και στη Σμύρνη, τὴν «ἀνέκαθεν» ἑλληνική πρωτεύουσα τῆς Ἰωνίας, οἱ μισοὶ περίπου ἀπὸ τοὺς 150.000 Ἑλληνες πού τὴν κατοικοῦσαν τὸ 1922 προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα.

Ἐτσι οἱ μεταπρατικὲς κοινωνικὲς λειτουργίες τῆς Πρὸσω Ἀνατολῆς ἀποτελοῦσαν ἐπὶ 100 χρόνια τοὺς μόνιμους πόλους ἑλξης μεγάλου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων, ἀγροτικῆς κυρίως και νησιώτικης προέλευσης, πού «κάνουν τὴν τύχη τους» ἐντασσόμενοι στο διαρκῶς ἐμπλουτιζόμενο δίκτυο τῶν ἐμπόρων, διαμεσολαβητῶν, ἀργυραμοιβῶν, πρακτόρων, ὑπαλλήλων, γιαιτρῶν ἢ δικηγόρων, πού συγκροτοῦσαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τίς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Ἀνατολῆς.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἂν οἱ ἰδιαίτερες συνθήκες τῆς καπιταλιστικῆς διείσδυσης προσδιορίζουν τὴν κοινωνική διάρθρωση τῶν παροικιῶν, ἡ τεράστια ἀνάπτυξή τους ἐπηρεάζει ἄμεσα τὴν ἐξέλιξη τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας στο ἐλεύθερο Ἑλληνικὸ Κράτος. Ἡ ὑπερτροφική ἀνάπτυξη τῆς Ἀθήνας, πού συνοδεύεται ἀπὸ τὸ μαρασμὸ ὄλων τῶν ἄλλων ἀστικῶν κέντρων τῆς χώρας, εἶναι ἔνδειξη μιᾶς σύμφυτης «ἀνωμαλίας» στον τρόπο ἐξέλιξης τοῦ ἑλληνικοῦ ἀστικοῦ χώρου. Πρὶν ἀπὸ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, τὸ πολεοδομικὸ συγκρότημα Ἀθηνῶν εἶναι, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ μεγαλύτερη πόλη στὰ Βαλκάνια, παρ' ὄλο πού ἡ Ἑλλάδα ἦταν, πρὶν ἀπὸ τὸ 1912, ἡ μικρότερη σὲ ἔκταση και σὲ πληθυσμὸ χώρα τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου. Ἀκόμη πιὸ χαρακτηριστική εἶναι ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματική σύνθεση τοῦ μὴ ἀγροτικοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ Ἑλλάδα παρουσιάζει γύρω στὰ 1880 - 1890 τὸ *μεγαλύτερο ποσοστὸ τριτογενοῦς πληθυσμοῦ στον κόσμος*, και ξεπερνάει ἀκόμα και τίς ἀνεπτυγμένες εὐρωπαϊκὲς χῶρες.¹⁸

Εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι ἡ ἰδιότυπη αὐτὴ δομὴ τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας δέν εἶναι δυνατὸ νὰ στηρίζεται στοὺς ἐγχώριους μηχανισμοὺς συσσώρευσης κεφαλαίου. Ἡ καχεκτική ἑλληνική οἰκονομική «ἐνδοχώρα» δέν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπιτρέψη τὴν τόσο γρήγορη ἀνάπτυξη εὐρύτα-

των αντιπαραγωγικών στρωμάτων, όσο αδυσώπητη και αν ήταν ή εκμετάλλευση της μόνης παραγωγικής τάξης, της αγροτικής. Στη βάση της θεαματικής διόγκωσης των υπερτροφικών μικροαστικών στρωμάτων βρίσκεται ή συνεχής είσροή κεφαλαίων από το εξωτερικό, που χρηματοδοτεί άμεσα την αδιάκοπη επέκταση των στρωμάτων αυτών. Ο τεράστιος αριθμός των έργων είσοδηματιών — που σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό είναι ίδιος με της Αγγλίας — δεν είναι παρά μιὰ από τις εκδηλώσεις του φαινομένου αυτού.

Έτσι, όλόκληρος ο μη αγροτικός τομέας της ελληνικής κοινωνίας, τόσο στις παροικίες όσο και στην Ελλάδα, παρουσιάζει έντονα τριτογενή, μικροαστικό και αντιπαραγωγικό χαρακτήρα, που σε τελευταία ανάλυση συναρτάται προς τον μεταπρατικό ρόλο των Ελλήνων του εξωτερικού. Το γεγονός αυτό σφραγίζει το χαρακτήρα της δομικής κινητικότητας του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού: Για έναν όλόκληρο αιώνα ή βασική διαδικασία κινητικότητας χαρακτηρίζεται από το *πέραςμα από την ύπαιθρο στις μικροαστικές και αντιπαραγωγικές λειτουργίες των πόλεων*, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Με άλλα λόγια, αρνητικά προσδιορισμένη, ή έξοδος των αγροτών προς τις πόλεις παρουσιάζει την ιδιοτυπία ότι δεν οδηγεί σε ευθεία και μαζική προλεταριοποίηση (που χαρακτηρίζει τις περισσότερες διαδικασίες αγροτικής εξόδου στο 19ο αιώνα), ούτε στην πύκνωση άμορφων και «περιθωριακών» μαζών (φαινόμενο συχνό στις περιφερειακές χώρες του 20ού αιώνα).

Η ιστορικά προσδιορισμένη μορφή της δομικής κοινωνικής κινητικότητας βρίσκεται στη βάση του ιδιαίτερου κοινωνικού ρόλου της εκπαίδευσης και μάλιστα της ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Το πέραςμα από την αγροτιά στη μικρή αστική τάξη των πόλεων προϋποθέτει γενικά την πρόσκτηση ενός πολιτιστικού και ιδεολογικού υποστρώματος, που το οικογενειακό περιβάλλον δεν είναι σε θέση να παράσχει. Η δυνατότητα κοινωνικής ανέλιξης του «ύποψήφιου» μικροαστού είναι συνάρτηση της τυπικής και ουσιαστικής του μόρφωσης. Έτσι ή πρόσβαση στην εκπαίδευση αποτελούσε την ουσιαστικότερη προϋπόθεση για να μπορεί να όνειρεύεται εύλογα ο αγρότης την κατάκτηση των μικροαστικών «θέσεων» προς τις όποιες προσβλέπει.

Η όργάνωση της κοινωνικής ανέλιξης μέσω της εκπαίδευσης πρέπει να συσχετιστή με την ιδιαίτερη δομή της ελληνικής οικογένειας. Όλοι οι άνθρωπολόγοι που ασχολήθηκαν με το θέμα έχουν υπογραμμίσει την ιδιαίτερη δύναμη «αντίστασης» του αγροτικού οικογενειακού πυρήνα που κατορθώνει να διατηρήσει το συμπαγή του χαρακτήρα παρ' όλες τις αποδιάρθρωτικές πιέσεις που μπορεί να ασκήσει ή αγροτική έξοδος και ή κοινωνική διαφοροποίηση όρισμένων από τα μέλη της. Ανέκαθεν στην Ελλάδα ή μετανάστευση ήταν σε μεγάλο βαθμό προσωρινή, προγραμματισμένη, και άφοροδσε σχεδόν αποκλειστικά τους άνδρες. Τα οικογενειακά έμβάσματα ένίσχυαν την οικογενειακή οικονομία και ή έξοδος συνιστούσε μερική και

ἐπιλεκτική ἀπάντηση στὶς πληθυσμιακὲς πιέσεις. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι τόσο ἡ ἐκπαίδευση — προϋπόθεση τῆς ἐπιτυχημένης κοινωνικῆς ἀνέλιξης — ὅσο καὶ ἡ μετανάστευση παρουσιάζονται καθ' ὅλο τὸ 19ο αἰώνα πολὺ πιὸ ἔντονα στὶς περιοχὲς ὅπου ἡ οἰκογενειακὴ οἰκονομία ἦταν ταυτόχρονα πιὸ συμπαγῆς σὰ συλλογικὴ ὄντοτητα καὶ πιὸ ἄμεσα ὑποκείμενη στὶς πιέσεις τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ καὶ στὶς ἐπιπτώσεις τοῦ ἐκχρηματισμοῦ. Ἔτσι, ἐνῶ στὶς περιοχὲς ποὺ κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴ μικροϊδιοκτησία ἕνα μεγάλο ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ ἐκπαιδεύεται καὶ μεταναστεύει, στὰ τσιφλίκια τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Στερεᾶς τὰ φαινόμενα αὐτὰ ἐμφανίζονται σὲ πολὺ μειωμένη ἔκταση.

Κοντολογίς, ἡ ἐκπαίδευση καὶ μάλιστα ἡ ἀνώτατη ἐκπαίδευση ἐνεργοποιεῖ τὸ βασικὸ μηχανισμό κοινωνικῆς κινητικότητας, ποὺ ἡ μεγάλη του σημασία ὀφείλεται στὴν *ἀντικειμενικὴ ταχύτητα ἐπέκτασης τῆς δυνατότητας ἀπορρόφησης* ἀτόμων ἀγροτικῆς προέλευσης στὸ πλαίσιο μικροαστικῶν καὶ ἀντιπαραγωγικῶν λειτουργιῶν ποὺ ὑπερπροσδιορίζονται ἀπὸ τὸ διαρκῶς διογκούμενο μεταπρατικὸ ρόλο τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς. Οἱ τεράστιες θυσίες ποὺ οἱ φτωχὲς ἀγροτικὲς οἰκογένειες εἶναι πρόθυμες νὰ ἐπωμισθοῦν γιὰ νὰ ἐκπαιδεύσουν ἕνα ἢ πολλὰ ἀπὸ τὰ παιδιά τους, εἶναι εὐθεία συνάρτηση τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπαρξῆς τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ κοινωνικῶν διεξόδων ποὺ περιγράψαμε. Καὶ ἡ «μορφωσιολατρεία» ποὺ ἐμφανίζεται τόσο ἰδιαίτερα ἀύξημένη δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ οἰκοδομήθηκε, σὲ μεγάλο βαθμὸ, πάνω στὴ βάση τῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς λειτουργικότητάς της σὰν ἀποτελεσματικὸ ἐφαλτήριο κοινωνικῆς ἀνέλιξης.

Μιὰ ἀκόμη πτυχὴ τοῦ ζητήματος πρέπει νὰ ἐπισημανθῆ. Ἄν ἡ ἐξαιρετικὴ ζήτηση γιὰ ἐκπαίδευση ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἡ προσφορά της, μὲ τὴν ἔννοια τῆς οἰκοδόμησης ἐπαρκῶν σχολικῶν κτιρίων, τῆς ἐξεύρεσης καὶ μισθοδότησης τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ καὶ τῆς παροχῆς ἐκπαιδευτικοῦ ὕλικου, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ παράδοξη, προκειμένου γιὰ μιὰ χώρα ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ περιορισμένη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν τῆς δυνάμεων καὶ μόνιμη δημοσιονομικὴ ἔνδεια. Καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ρόλος τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑπῆρξε θεμελιακός. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐξόδων γιὰ τὴν οἰκοδόμησι τῶν ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ ὀφείλεται στὴ συρροὴ χιλιάδων προσφορῶν, δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς πλούσιους ὁμογενεῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ. Χαρακτηριστικά, τὸ ἄθροισμα τῶν δέκα μεγαλύτερων δωρεῶν γιὰ ἐκπαιδευτικούς σκοποὺς μέχρι τὸ 1880 ξεπερνάει τὸ σύνολο τῶν προϋπολογισμῶν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Ὀρησκευμάτων τῆς πρώτης πεντηκονταετίας τοῦ ἐλεύθερου Κράτους. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ συνολικὴ ἰδιωτικὴ χρηματοδότηση ἀντιπροσωπεύει ποσὸ πολλαπλάσιο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἐγγράφεται στὸν ἐτήσιο προϋπολογισμό. Μόνον τὸ φαινόμενο αὐτό, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση μέχρι τὸ 1922, κατέστησε δυνατὴ τὴ συγκεκριμένη ἐνεργοποίησι τῆς κοινωνικῆς κινητικότητας. Δὲν μποροῦμε, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ προτείνουμε ἐρμηνεῖς γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν — ἄλλου «μο-

ναδικοῦ» ἑλληνικοῦ φαινομένου. Θὰ ἦταν μηχανιστικό νὰ προβάλη κανεὶς τὴν ἐγγενῆ ἀνάγκη τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς γιὰ συνεχῆ ἐπέκταση τῶν δικτύων τοῦ σὰν προσδιοριστικό παράγοντα. Ἡ προτίμηση τῶν εὐεργετῶν γιὰ πολιτιστικὲς καὶ ἐκπαιδευτικὲς λειτουργίες ἐντάσσεται ἀναμφίβολα στὸ εὐρύτερο ἰδεολογικὸ πλαίσιο τῆς γενικευμένης «μορφωσιολατρίας». Ὅμως, ἡ διοχέτευση τεράστιου πλούτου πρὸς ἰδρύματα τῆς ἀνεξάρτητης Ἑλλάδας, σὲ ἔκταση μεγαλύτερη ἀκόμα ἀπὸ ἐκείνη ποὺ χαρακτηρίζει τὴ χρηματοδότηση τῶν ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῶν ἴδιων τῶν κοινοτήτων τοῦ ἐξωτερικοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἐλκτική δύναμη τῆς «ἐλεύθερης γωνιάς» τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὅπως καὶ κάθε ἄλλο ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, ἔτσι καὶ τὸ ἑλληνικὸ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ σύμφυτη ἀνάγκη γιὰ ἐσωτερικὴ συνοχὴ καὶ συνέχεια, ποὺ ἀποτελοῦν προϋποθέσεις γιὰ τὴν ὀρθολογιστικὴ καὶ ἀδιάπτωτη ἀναπαραγωγικὴ λειτουργία τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ θεσμοποιημένη μονιμότητα τῶν μηχανισμῶν προϋποθέτει σὲ μεγάλο βαθμὸ μία κεντρικὴ κρατικὴ ἐξουσία ποὺ θὰ μπορῆ νὰ ἐγγυηθῆ ὅτι τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα θὰ συγκροτοῦν ἓνα δίκτυο λογικὰ δομημένο, ὀρθολογιστικὰ ὀργανωμένο καὶ ἐσωτερικὰ ὁμοιόμορφο, ποὺ θὰ ξαπλώνεται παντοῦ μεταδίδοντας τὸ ἴδιο παιδαγωγικὸ μῦνημα. Οὔτε ἡ Ἐκκλησία οὔτε οἱ αὐτοδιοικούμενες κοινότητες ἦταν σὲ θέση νὰ ὑποκαταστήσουν μιὰ κρατικὴ ἐξουσία πού, στὶς χῶρες γιὰ τίς ὁποῖες μιλάμε, ὄχι μόνον δὲν εὐνοοῦσε, ἀλλὰ συχνὰ καταπολεμοῦσε τὴν οἰκοδόμησι ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν. Δὲν εἶναι περίεργο τὸ ὅτι, παρ' ὅλη τὴν τεράστια διαφορὰ ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη ἀνάμεσα στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα καὶ στὶς κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ, οἱ τελευταῖες ποτὲ δὲν κατόρθωσαν, στὸ σύνολό τους, νὰ προσεγγίσουν τὰ ποσοστὰ φοίτησης ποὺ βρίσκουμε στὴν ἀγροτικὴ καὶ καθυστερημένη μητρόπολη. Ἡ κατὰ προτίμηση χρηματοδότηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν τῆς τελευταίας προδίδει, πάνω ἀπ' ὅλα, τὸν πολιτικὸ ρεαλισμὸ τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν στὴν ἐπιλογὴ τοῦ χώρου ὅπου θὰ οἰκοδομοῦσαν τὸ βασικὸ μηχανισμό ἀναπαραγωγῆς ὁλόκληρου τοῦ ἑλληνικοῦ «συστήματος».

Τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον.

Ἡ ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὴν «ὑπερεκπαίδευση» καὶ στὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τῆς δομικῆς κοινωνικῆς κινητικότητας ὑπάρχει λοιπὸν ἀναμφισβήτητα σὲ ὅλο τὸ διάστημα τοῦ 19ου αἰῶνα. Νέα ὅμως προβλήματα τίθενται ἀπὸ τὴ στιγμή πού, τὸ 1922, ὁλόκληρο τὸ σύστημα τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν συντεταγμένων, πάνω στὸ ὁποῖο στηριζόταν ἡ κινητικότητα αὐτή, καταρρέει ἀναπάντεχα καὶ ὀριστικά. Μεμιᾶς, τὸ ἀναπαραγωγικὸ σύστημα ποὺ ὑπῆρξε αὐστηρὰ λειτουργικὸ γιὰ ἓναν ὁλόκληρο αἰῶνα, ἐγίνε βαθύτατα ἀντιλειτουργικό. Ἡ συγκέντρωση μιᾶς πλατειᾶς μάζας πληθυσμοῦ μικροαστικῆς προέλευσης καὶ ἀντιπαραγωγικοῦ προσανατολισμοῦ μέσα στὰ στενὰ πλαίσια ἑνὸς Ἐθνικοῦ Κράτους, ἀπαιτοῦσε τὴ ριζικὴ ἀνα-

θεώρηση του εκπαιδευτικού συστήματος. Ἡ ἄρχουσα ἀστική τάξη δὲν πλανήθηκε στὸ σημεῖο αὐτό. Ὁ βασικὸς σκοπὸς τῆς εκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ 1929 ἦταν νὰ περιορίσει σημαντικὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν σπουδαστῶν στὰ κλασικὰ Γυμνάσια καὶ στὰ Πανεπιστήμια. Ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος δήλωσε τὸ 1930 ὅτι «θὰ καταργήσω 80 Γυμνάσια καὶ ἄς πέσω». Ταυτόχρονα ἡ Κυβέρνηση τῶν Φιλελευθέρων θέλησε νὰ θέσει τὶς βάσεις μιᾶς εὐρείας τεχνικῆς παιδείας σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Θέλησε, μὲ ἄλλα λόγια, νὰ εἰσαγάγει στὴ χώρα ἓνα ἐκσυγχρονισμένο ἀστικὸ εκπαιδευτικὸ σύστημα, ἀντικαθιστώντας τὴ γραμμικὴ καὶ ἀντιπαραγωγικὴ εκπαιδευτικὴ διάρθρωση μὲ ἓνα «διπλὸ δίκτυο»¹⁹ ταξικῆς ἐκπαίδευσης μὲ βάση τὸ ὁποῖο σημαντικὸ μέρος τοῦ πληθυσμοῦ θὰ διοχετευόταν πρὸς «τεχνικὲς» καὶ παραγωγικὲς δραστηριότητες μέσα ἀπὸ τὸ δεύτερο, «κατώτερο» εκπαιδευτικὸ δίκτυο. Ταυτόχρονα ἡ πρόσβαση στὸ κλασικὸ δίκτυο θὰ περιοριζόταν στοὺς γόνους τῶν ἀστικῶν οἰκογενειῶν ποὺ προορίζονται γιὰ τὶς ἀνώτερες θέσεις στὴν κοινωνικὴ κλίμακα. Ἡ παρεμβολὴ διαφόρων θεσμολογικῶν δυσκολιῶν στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ κατώτερο δίκτυο στὸ ἀνώτερο θὰ συνεπέφερε τὴν ἐγγραφή τῆς θεμελιακῆς ταξικῆς ἀντίφασης στὴν τυπικὴ λειτουργία τοῦ βασικοῦ μηχανισμοῦ κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς.

Στὴν πραγματικότητα, ἡ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια τοῦ Βενιζέλου ἀπέτυχε ὁλότελα. Ἄν γιὰ δύο ἢ τρία χρόνια ὁ ἀριθμὸς τῶν σπουδαστῶν στὰ Γυμνάσια καὶ στὰ Πανεπιστήμια μειώθηκε κατὰ 30 %, γρήγορα ὁ ρυθμὸς τῆς αὐξησῆς τους ἄρχισε πάλι νὰ ἀνεβαίνει. Τὸ 1939 τὰ ἀποτελέσματα τῆς προσπάθειας ἀστικῆς ἐκλογίκευσης τοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος εἶχαν ἐξανεμισθῆ. Τὰ τεχνικὰ σχολεῖα, καὶ ὅταν ἀκόμα λειτούργησαν, δὲν μπόρεσαν νὰ προσελκύσουν παρὰ ἐλάχιστους σπουδαστὲς καὶ ὁ παραδοσιακὸς εκπαιδευτικὸς προσανατολισμὸς παρέμεινε οὐσιαστικὰ ἀμετάλλακτος, παρ' ὅλη τὴ βίαια συστολὴ τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ κοινωνικῶν προοπτικῶν. Πρόκειται γιὰ τυπικὸ φαινόμενο ἐνθετης βαρύτητας καὶ ἐμμονῆς τῶν πολιτιστικῶν προτύπων ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἐξαφάνιση τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προϋποθέσεων ποὺ ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ἀρχικὴ τους μορφοποίηση.

Ἡ ἐπανεμφάνιση παρόμοιων προτύπων συμπεριφορᾶς στὴν μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τοῦ ἴδιου φαινομένου τῆς σχετικῆς αὐτονομίας τοῦ ἰδεολογικοῦ ἐποικοδομήματος. Εἶναι ἀλήθεια πῶς, ὅπως εἶπαμε, οἱ νέες μορφὲς ποὺ θὰ πάρει ἡ ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στὰ παγκόσμια καπιταλιστικὰ κυκλώματα ἐξηγοῦν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἀνανέωση τῶν τάσεων γιὰ ἐνίσχυση τοῦ τριτογενοῦς τομέα, ποὺ προσδιορίζουν τὶς ἀντίστοιχες ἀνακατατάξεις τῆς κοινωνικῆς διαστρωμάτωσης. Ὡστόσο, ἡ ἐμμονὴ τῆς ποσοτικῆς καὶ ποιοτικῆς ἰδιαίτερης μορφωσιολατρίας τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐρμηνευθῆ ἀποκλειστικὰ κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα. Ὅλες οἱ ἐλληνικὲς κυβερνήσεις μετὰ τὸ 1950 — συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν κυβερνήσεων τῆς ἐπταετίας — εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση τῆς ἐμμονῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν πρὸς παραδοσιακὲς κατευθύνσεις. Σειρὰ μέτρων γιὰ τὴν ἐνίσχυση

τῆς μέσης καὶ κατώτερης τεχνικῆς παιδείας καὶ γιὰ τὴν ἀποθάρρυνση τῶν ὑποψηφίων «ἀκαδημαϊκῶν πολιτῶν», ὅπως καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς ἀρχῆς τοῦ *numerus clausus* στὰ Α.Ε.Ι. δείχνουν τὴ μόνιμη, καὶ ὡς τώρα ἀλυσίτελῆ, προσπάθεια τῆς ἀρχουσας τάξης νὰ ἐγκαθιδρύσῃ μιὰ ἀδιάβροχη ταξικὴ παιδεία. Ὁ συγκριτικὰ μὲ ἄλλες χῶρες τεράστιος ἀριθμὸς σπουδαστῶν ποὺ καταφεύγουν σὲ Πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μικρὸ μόνον μέρος τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴ ζήτηση γιὰ ἀνώτατη ἐκπαίδευση καὶ στὴν ἀνεπαρκῆ προσφορά της ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ Κράτους ἀπέναντι στὰ Πανεπιστήμια. Ἐξ ἄλλου, ἡ φειδῶ μὲ τὴν ὁποία ἐγκρίνονται οἱ δαπάνες γιὰ τὴν ἀνώτατη ἐκπαίδευση εἶναι συνάρτηση περισσότερο πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν, παρὰ δημοσιονομικῶν σκοπιμοτήτων. Ἀπὸ καθαρὰ οἰκονομικὴ ἀποψη θὰ ἦταν ἴσως πιὸ συμφέρον γιὰ τὴν ἑλληνικὴ οἰκονομία νὰ προσφέρονταν οἱ δυνατότητες γιὰ ἀνώτατη ἐκπαίδευση στὴν Ἑλλάδα, πράγμα ποὺ θὰ ἀπέτρεπε μιὰ σοβαρότατη συναλλαγματικὴ ἐκροή.

Δὲν εἶναι φυσικὰ δυνατό, στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ, νὰ ἐπισημανθοῦν ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν προβληματικὴ ποὺ ἀναπτύξαμε. Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ τονιστῆ ὅτι ὁ ἰδιαίτερα ἀντιλειτουργικὸς γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος προσανατολισμὸς τῆς παιδείας θέτει τὴν ἀρχουσα τάξη σ' ἓνα δύσκολο δίλημμα: Εἴτε θὰ ὑποκύψει στὶς πιέσεις τῆς βάσης γιὰ περισσότερὴ καὶ «δημοκρατικώτερη» ἐκπαίδευση, πού, ἔστω καὶ ἂν δὲν φθάσει τοὺς ρυθμοὺς ποὺ προβάλλει ὁ ΟΟΣΑ, κινδυνεύει νὰ ἐντείνει τὶς ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος μὲ τὴν περαιτέρω ὥθηση τοῦ ρυθμοῦ ἐξόδου τῶν ἐγκεφάλων καὶ τὴ δυνατότητα ἀπορρόφησης ὀλοένα μικρότερης καὶ ἀντιπαραγωγικότερης μερίδας τοῦ πληθυσμοῦ στὸ πλαίσιο τοῦ ἐθνικοῦ σχηματισμοῦ. Εἴτε θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐπιβάλλει μὲ κάθε μέσο μιὰ αὐστηρὰ ταξικὴ παιδεία, ἐνισχύοντας τὶς κατώτερες ἐπαγγελματικὲς σχολὲς καὶ καθιστώντας σχεδὸν ἀδύνατη τὴ μεταπήδηση ἀπὸ αὐτὲς στὴν ἀνώτατη παιδεία. Τὴ στιγμὴ, ὅμως, ποὺ τὸ πρόβλημα τῆς ὑπέρβασης τῆς ταξικῆς παιδείας ἐγγράφεται στὴν πρώτη σειρὰ τῶν αἰτημάτων τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς καὶ σπουδαστικῆς πρωτοπορείας, μιὰ τέτοια ἐπιλογή ἐμφανίζεται, δεδομένης τῆς αὐξημένης κοινωνικῆς συνείδησης καὶ ἀγωνιστικότητας τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν, σὰν πολιτικὰ δύσκολη, τουλάχιστον σήμερα. Ἀναφέραμε ἤδη τὴ σχετικὰ μικρὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς προνομιούχες τάξεις καὶ στὰ κατώτερα στρώματα ὅσον ἀφορᾷ τὴν πιθανότητα πρόσβασης στὴν ἀνώτατη παιδεία. Ἀναφερθήκαμε, ἐπίσης, στὴν ἰδιαίτερη δόμηση τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης ποὺ δὲν παρεμβάλλει θεσμολογικὰ ἐμπόδια στὴν πρόσβαση πρὸς τὶς ἀνώτερες ἐκπαιδευτικὲς βαθμίδες. Οἱ κατώτερες «προλεταριακὲς» τεχνικὲς σχολὲς ποὺ ἀποκλείουν ἐκ προοιμίου τοὺς ἀποφοίτους τοὺς τὴν περαιτέρω ἐκπαιδευτικὴ ἀνέλιξη, εἶναι ἀκόμα περιθωριακὲς. Ἔτσι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖκὸ καὶ ἐν πολλοῖς σκοταδιστικὸ της περιεχόμενο, ἡ παιδεία στὴν Ἑλλάδα δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ θεσμικὰ ἀδιέξοδα ποὺ βρίσκουμε σὲ πολλὰ εὐρωπαϊκὰ ἐκπαιδευτικὰ συστήματα. Ἔστω καὶ ἂν ἡ κατάσταση αὐτὴ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας δὲν ὀφείλε-

ται σὲ λαϊκὴ κατάρκτηση ἀλλὰ σὲ θεσμὸ ἱστορικῶν συγκυριῶν, ἢ σχετικὴ αὐτὴ «δημοκρατικότητα» δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποχωρήσῃ. Πρέπει, ἀντίθετα, νὰ κατοχυρωθῇ συνταγματικὰ μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ θεσμολογικὲς ἐγγυήσεις, ὅπως ὑποτροφίες, στέγαση, παροχὲς στοὺς φοιτητὲς κ.λ.π.

Οἱ μορφωσιολατρικὲς καταβολὲς θὰ μποροῦσαν, μὲ σωστὴ καὶ συστηματικὴ καθοδήγηση, νὰ ὀδηγήσουν, μὲ πολὺ μικρότερες ἀντιστάσεις παρά ἄλλοῦ, στὸν ταχύτατο μετασχηματισμὸ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας μὲ στήριγμα τὶς ἴδιες τῆς τὶς ζωντανὲς δυνάμεις. Ἡ βασικὴ ἀντίφαση ποὺ ἀνακύπτει μοιραῖα, δὲν ὀφείλεται παρά στὴ φύση τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος. "Ὅσο ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ἑλλάδας θὰ προσδιορίζεται ἀπὸ τοὺς δεδομένους πᾶ μηχανισμοὺς ἔνταξίς της στὴν παγκόσμια καπιταλιστικὴ ἀγορά, μηχανισμοὺς ποὺ ὠθοῦν πρὸς ἓνα κοινωνικὸ καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας ὀλοένα πῖο ἀντιπαραγωγικὸ, ἢ παραδοσιακὴ ἐκπαιδευτικὴ δομὴ θὰ γίνεται ὀλοένα ἀντιλειτουργικότερη. Μόνον ἡ ριζικὴ μεταβολὴ τῆς ἱεράρχησης τῶν κοινωνικῶν ἐπιλογῶν πάνω στὴ βάση ἑνὸς ἐθνικοῦ αὐτόνομου σοσιαλιστικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ προγραμματισμοῦ τοῦ μέλλοντος τῆς χώρας, μπορεῖ νὰ μετατρέψῃ τὴν ἐλληνικὴ «ὑπερεκπαίδευση», ἀπὸ παθητικὸ καὶ ἀντιλειτουργικὸ παράγοντα, σὲ ἀνεκτίμητο συντελεστὴ ἐθνικῆς προόδου.

Σ η μ ε ι ὠ σ ε ι ς :

1. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθῇ ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἀμφισβητήσιμο χαρακτήρα τους, οἱ στατιστικὲς προβολὲς τοῦ ΟΟΣΑ γιὰ τὸ 1980 ἔχουν τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου σὲ ποσοστὸ φοιτητῶν γιὰ τὶς ἀντίστοιχες ἡλικίες: στὴ μεγίστη προβολὴ (projection maximale) οἱ Ἕλληνες φοιτητὲς θὰ ἀντιπροσωπεύουν 94 %(!) τοῦ συνόλου τῆς νεολαίας, ἀκολουθούμενοι ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς (75 %), τοὺς Καναδοὺς (65 %), τοὺς Σουηδοὺς (40 %), τοὺς Γάλλους (37 %) κλπ. Βλ. ΟΟΣΑ: Conférence sur les politiques d'expansion de l'enseignement, Paris 3 - 5 juin 1970. Ἔχει ἐκδοθῆ μὲ τὸν τίτλο: *Développement de l'enseignement dans les pays de l'OCDE depuis 1950*. Cahier II, OCDE, Παρίσι 1971, σελ. 131 - 137.

2. Οἱ Ἕλληνες φοιτητὲς στὰ Εὐρωπαϊκὰ Πανεπιστήμια ἦταν τὸ 1971 περισσότεροι ἀπὸ 14.000 καὶ ἀντιπροσώπευαν 19 % τοῦ συνόλου τῶν ἀλλοδαπῶν φοιτητῶν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ προέλευση. (Βλ. Deuxième conférence des ministres de l'éducation des états membres d'Europe, Bucarest 26 nov. - 4 dec. 1973. Ἔχει ἐκδοθῆ μὲ τὸν τίτλο: *L'enseignement supérieur en Europe. Problèmes et perspectives. Étude statistique*. Paris, UNESCO (Ed. 73 MINEUROPE II REF 1). Appendice σελ. 10 Πίνακας Α. 2 - (ronéo)).

3. Ἡ συσχέτιση ἀνάμεσα στὸν ἀριθμὸ τῶν φοιτητῶν καὶ στὸ ἀκαθάριστο ἐθνικὸ προϊόν εἶναι ἀποκαλυπτικὴ. Ἔτσι, τὸ 1961, σὲ προϊόν ἀξίας 100.000 δολλαρίων ἀντιστοιχοῦσαν 2,5 φοιτητὲς στὴν Ἑλλάδα, 2,2 στὴν Ἰταλία, 1,8 στὴν Ἰσπανία, 1,6 στὴν Τουρκία, 1,4 στὶς Η.Π.Α., 1,2 στὸν Καναδᾶ καὶ 0,9 στὴ Γαλλία (E. R. Rado/A. R. Jolly: «Projecting the Demand for Educating Manpower: A Case Study», εἰς M. Blang (ἐκδ.) *Economics of Education. II*, Penguin, Λονδίνο 1969, σελ. 80).

4. Μὲ 3.500 φοιτητὲς ἡ Ἑλλάδα ἔχει ποσοστὸ 1,26 ‰ φοιτητῶν σὲ σχέση μὲ τὸ συνο-

λικό πληθυσμό της. Τόν ίδιο χρόνο ή Γερμανία έχει 1,15 ‰, ή Σουηδία 1,13 ‰, ή Έλβετία 1,03 ‰, ή Γαλλία 0,90 ‰ και ή Άγγλία 0,68 ‰. (Joseph Ben David, «The Growth of the Professions and the Class System», εις *Current Sociology*, Vol. 12 (1963 - 1964) σελ. 256 - 277).

5. Όλοκληρο τὸ 19ο αἰώνα ἡ ἐπικράτηση τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἦταν ἐντυπωσιακή. Τὸ 1910 - 1911, 56 % τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν σπουδάζουν νομικά, ἐνῶ τὸ ἀντίστοιχο ποσοστὸ εἶναι 41 % στὴ Γαλλία, 28 % στὴ Γιουγκοσλαβία, 25 % στὴν Ἑλβετία, 18 % στὴν Ὀλλανδία, 14,5 % στὴ Γερμανία καὶ 10,7 % στὶς Η.Π.Α. (βλ. Joseph Ben David, ἔ.ἀ. P. Bourdieu/J. C. Passeron, *Les héritiers*, Παρίσι 1964, σελ. 77. A. Touraine, *Université et société aux Etats Unis*, ἔκδ. Seuil, Παρίσι 1972, σελ. 66. βλ. ἐπίσης Ἄρ. Σκαρπαλέζου, Ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1964, στατιστικὸν παράρτημα).

6. βλ. ΟΟΣΑ: *Projet régional méditerranéen*, σελ. 72.

7. Π.χ. στὴ Γαλλία, μόνον 6,2 % τῶν φοιτητῶν προέρχονται ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο καὶ 6,4 % ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξη. (Bourdieu/Passeron, ἔ.ἀ. σελ. 137).

8. ΟΟΣΑ: *Développement de l'enseignement supérieur 1950 - 1967*, σελ. 47).

9. Ἡ ἴδια συσχέτιση ἐκφράζεται γύρω στὰ 1930 - 1935 μὲ τὴν ἀναλογία 1:22 στὴν Ἑλλάδα, 1:39 στὴν Οὐγγαρία, 1:88 στὴ Σουηδία, 1:156 στὴ Γερμανία καὶ 1:275 στὴν Ἰταλία. (C. Arnold Anderson, «Access to Higher Education and Economic Development» εις Halsey/Floud/Anderson (ἔκδ.) *Education, Economy and Society: A Reader in the Sociology of Education*, The Free Press, Λονδίνο καὶ Νέα Ὑόρκη 1965, σελ. 258).

10. ΟΟΣΑ: *Projet régional, Grèce*, σελ. 77.

11. A. Maddison/A. Stavrianopoulos/B. Higgins, *Assistance technique et développement de la Grèce*, OCDE, Παρίσι 1966, σελ. 23.

12. Ι. Λαμπίρη - Δημάκη, *Πρὸς μίαν Ἑλληνικὴν κοινωνιολογίαν τῆς Παιδείας*, Τόμος II, Ἀθῆναι 1973, σελ. 132.

13. βλ. ἐνδεικτικά: Irwin D. Sanders, *Rainbow in the Rock, the People of Rural Greece*, Harvard U.P., 1962 passim. H. Mendras, *Six villages d'Épire. Problèmes de développement économique*, UNESCO, Παρίσι 1961, σελ. 40 - 44. G. Burgel, *Rovia, étude géographique d'un village crétois*, Ἀθήνα 1965, σελ. 67. P. Y. Pechoux, *Les paysans de la rive orientale du Bas Nestos*, Ἀθήνα 1964, σελ. 48 - 49 καὶ 52. Calliope Moustaka, *The Internal Migrant*, Ἀθήνα, σελ. 20 - 24.

14. Κ. Τσάτσου, *Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1962, σελ. 238. Κ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, σελ. 18. Δ. Δανιηλίδη, *Ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία*, Ἀθῆναι 1931, σελ. 160.

15. Ἀπὸ τὸ 1961 ὡς τὸ 1965, 45 % τῶν ἀποφοίτων τῶν τεχνικῶν ἐπιστημῶν, 38 % τῶν ἐφαρμοσμένων ἐπιστημῶν καὶ 38 % τῶν ἰατρικῶν ἐπιστημῶν ἐγκατέλειψαν τὴν Ἑλλάδα. L. W. Adams / H. Rieben, *L'exode des cerveaux*, Λωζάννη 1968, σελ. 196 - 197, καὶ Σπήλιου Παπασπηλιόπουλου, «Structures sociopolitiques et développement économique en Grèce», εις *Les Temps Modernes*, No 276 bis (1969), σελ. 55.

16. Σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν «ἀνταλλακτικὴ» κοινωνικὴ κινητικότητα, ἡ δομικὴ κινητικότητα εἶναι ἐκείνη ποὺ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν αὐξηση μιᾶς κοινωνικῆς κατηγορίας καὶ τὴν ἀντίστοιχη μείωση μιᾶς ἄλλης, ποὺ ὀφείλονται στὴ γενικώτερη ἐξέλιξη τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τὸ ρεῦμα τῶν κινουμένων ἀπὸ τὴ συρρικνούμενη πρὸς τὴν διογκούμενη κοινωνικὴ κατηγορία εἶναι ἀντικειμενικὰ ἀναπόφευκτο στὸ βαθμὸ ποὺ προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς μεταβολές τῆς ὑποκείμενης κοινωνικῆς διάρθρωσης.

17. βλ. πάνω στὸ πρόβλημα αὐτό, Ν. Ψυρούκη, *Τὸ παροικιακὸ φαινόμενο*, Ἀθήνα 1974.

18. Michael G. Mulhall, *The Dictionary of Statistics*, Routledge, Λονδίνο 1892, σελ. 419.

19. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ διπλοῦ δικτύου τῆς καπιταλιστικῆς παιδείας βλ. Baudelot/Establet, *L'école capitaliste en France*, Παρίσι 1970.